vositalari sifatida tanlanishi bir qator xususiyatlar bilan bog‘liq. Televizorda bu birinchi navbatda ekran konteksti, vizual tasvirlar (ramka tarkibi, tahrirlash, kompozitsiya, tasvir dinamikasi); tovush ketma-ketligi (musiqa, shovqinlar, ovozlar, pauzalar, intonatsiyalar); tomoshabinga maksimal ta’sir ko‘rsatishga qaratilgan nutq holati.

Og‘izaki nutqning bevosita maqsadi televidenie va radio tinglovchilariga turli, ba’zan bir-biriga zid bo‘lgan ma’lumotlarni tushunish va tushunishga yordam berishdir.

Og‘izaki nutq - Bu o‘ziga xos sifat va funktsiyalarga ega bo‘lgan nutq uslubi. Og‘izaki nutqning asosiy sifati so‘zlovchilar atrofidagi vaziyatning haqiqatidir. Bunday nutqning mazmuni -bu muloqot momentining manfaatlari. Suhbat nutqi oldindan tayyorlanmaydi. Shuning uchun u ko‘pincha loyqalik bilan tavsiflanadi, differensiallikning yo‘qligi, sukut saqlash va h.k. Bu asosan har doim dialogik va bevosita suhbatdoshning idrokiga bog‘liq. Suhbatning ekspressiv vositalariga temp, balandlik, pauza va stress kiradi. Bularning barchasi ma’ruzachining individual xususiyatlari bilan chambarchas bog‘liq. Intonatsiya so‘zlashuv nutqida katta rol o‘ynaydi, u og‘izaki so‘zlarning ma’nosini yaxshiroq ifodalashga (va shunga mos ravishda tushunishga) yordam beradi.

Adabiyotlar

1. Н.Н Эфимова – Звук в эфире (Москва 2015г).
2. А.А. Деникин - Звуковой дизайн в кинематография и мультимедиа: Учебное пособие. – М.: ГИТР, 2012. – 394
3. А.А. Деникин Звуковой дизайн в видеоиграх. Технологии «игрового» аудио для непрограммистов ДМК Пресс, 2012. – 696 с
4. Никамин В.А.Цифровая звукозапись. Технологии и стандарты. — СПб: Наука и Техника, 2002. - 256 стр с ил.
5. Qdırbaev I. "Teatrda texnikalıq úskeneler" Intellectual education technological solutions and innovative digital tools 2.17 (2023): 107-111.
6. Qdirbaev I. "Filmda maxsus ovoz effektlar" *IMRAS* 7.1 (2024): 784-788.
7. Qdirbaev I. "Video oyinlarda maxsus ovoz effektlar" *Scientific Impulse* 2.15 (2023): 154-157.
8. Кыдырбаев И. "Ёш томошабинлар театрида овоз режиссёри тутган ўрни (қорақалпоқ ёш томошабин театри мисолида)" *Journal of Culture and Art* 1.2 (2023): 127-132.

REZYUME. Ushbu maqolada aloqa vostasi sifatida televideniye va radioda dasturlar ya’niy eshittiruvlar va ko‘rsatuvlardagi diktorlarning ovoz, sozlar va intonatsiyalari haqida so‘z etiladi.

РЕЗЮМЕ. В данной статье речь пойдет о звуке, словах и интонациях дикторов в передачах и передачах, транслирующих программы на телевидении и радио в качестве средств коммуникации.

SUMMARY. This article will talk about the sound, sound and intonations of announcers on television and radio programs, as a vosta of communication.

QARAQALPAQ BAQSÍSHÍLÍQ KÓRKEM ÓNERINDE USTAZ – SHÁKIRT MEKTEPLERINIŃ RAWAJLANÍWÍ

L.M.Maxammatdinova – *«Folklor hám etnografiya» kafedrası baslıǵı*
A.A.Nawrızbaeva –*oqıtıwshı*
Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat institutı Nókis filialı

Tayanch so‘zlar: baxshı, doston, ustoz, sozanda, folklor,
Ключевие слова: бахши, эпос, учитель, музыкант, фольклор
Key words: Bakhshi, epic, teacher, musician, folklore

Baqsıshılıq kórkem - ónerinde shákirtke ustaz bolıw, ustazlar shákirt shıǵarıw ázelden kiyatirǵan dástúriy jol. Muzıkalıq miyraslardı atadan balaǵa, ustazdan shákirtke ótkerip qádirlep saqlaw, shákirtlerdi kóplep tayarlaw máseleleri baqsılardıń xalıq aldındaǵı ádiwli wazıypalarınan biri bolıp esaplanadı.

Kóp shákirt shıǵarıp namalar dóretip xalıq arasında úlken abırayǵa iye bolǵan belgili atqarıwshılardan biri Aqımbet baqsı boldı. Ol XIX ásirdiń ortalarında ómir súrgen qaraqalpaqtıń ataqlı baqsısı bolıp pútkil Xorezmge, ózbek, túrkmenler, qazaqlar arasında dańqı jayılǵan.

Aqımbet shólkemlestiriwshi, namalar dóretip rawajlandırıwshı bolıp ǵana qoymastan, ol kúshli atqarıwshı, aytqısh, xosh hawazlılıǵı menen de tań qalarlıq talantqa iye boldı. Onıń atqarıw sheberligi jóninde xalıq arasında saqlanǵan

ráwiyatlar onıń talantlı baqsı bolǵanlıǵın tárıyiplep, olar xalıqtıń baqsıǵa bolǵan súyiwshilik maqtanıshın sulıw romantika menen súwretleydi. Kúnlerden bir kúni Xıywanıń xanı Muxammed Raxım xan óziniń patshalıq saltanatın maqtatıw hám kewil kóteriw ushın qol astındaǵı ellerden ataqlı baqsı, jıraw, sázendelerdi shaqırtıp ayttıradı. Usı shaqırıqlardıń birine qaraqalpaqtıń ataqlı baqsısı Aqımbette baradı. Sonda eń dáslep xan sarayınıń ataqlı Tanbur degen baqsısı "Shırwan" degen namanı atqaradı. Izin ala sol namanı Aqımbet shertip Tanburdanda tolıǵıraq hám kútá sulıw etip atqaradı. Usı jerde xan óz baqsısınıń jeńilgenligine ızalanıp Aqımbetke qattı ǵázebin tigedi. Xan Maqtımqulınıń qosıqlar toplamın qazınıń qolına berip, Aqımbetti aldına otırǵızıp: "awzın baǵıp tıńlap otır, eger Aqımbet usı kitaptaǵı qosıqlardıń bir sózin yaki bir buwının qaldırıp yaki ǵálet aytsa dárhal maǵan xabar ber" dep buyrıq beredi. Aqımbet bul sınaqtan da súrinbey ótedi. Qalay degen menen de Aqımbet qısımǵa shıday almay awırıp jatıpta qaladı. Sóytsede "awzıń qanǵa tolsada dushpannıń aldında tókpe degendey" kúsh salıp sır bermewge tırısadı. Aqırında ilajı qurıp, óz sózine baylanǵan xan: "Sınaqtan súrinbey óttiń qáne, tilegińdi ayt baqsı" dewge májbúr boladı. Sonda Aqımbet xanǵa qarap: -Bir qasıq qanımnan keshseńiz taqsır - depti. Xan Aqımbetke kózin alartıp, qáhárli názer menen: - Bar keshtim aytaǵoy – degen, mine usınnan keyin Aqımbet xanǵa qarap turıp salmaqlı túrde: - Taqsır endigiden bılay ilaya siz meni kórmeń, men sizdi kórmegeymen, tilegim sol depti. Sonda xan ornınan ushıp turıp qanjarın suwrıp alǵanın bilmey-aq qalıptı, bıraq eki jaǵındaǵı wázirleri "qáhárińizdi tárk etiń, bendeńizge jábir etpeń taqsır" dep toqtatıptı. Wádesin buzǵan xan emes, óz tili ózine gúwa, aytılǵan shártti buza almay bayraqqa bir ala qayıslı at berip, Aqımbetti jónetip, ılajsızdan xannıń kúyigi betine shıǵıp ókiniwi menen qaladı. Bul quwanıshqa arnap Aqımbet qaraqalpaqtıń klassikalıq naması bolǵan ala qayıslı atqa "Ala qayıs" namasın dóretedi. Óz erkin qoldan bermeytuǵın polattay berik azamat óz xalqınıń arın, onıń ádil tapsırmasın solay orınlap, oǵan bolǵan xalıqtıń húrmetin taǵıda tereńlestiredi. "Ala qayısta" xannıń sán-saltanatın maqtamaydı, kerisinshe óz xalqına, ádiwli elatına, onıń keń peyil júregine quwanıshına arnaydı.

Aqımbettiń kóp sanlı shákirtleri onıń muzıka mektebiniń dańqın qaraqalpaq, Xorezm, túrkmen hám Buxara ámirliginiń qol astındaǵı ellerge jayadı. Aqımbette olarǵa tereń mehir muhabbat penen ózinde bar barlıq muzıkalıq bilimlerin qunt penen úyretedi. Ózi de Ámiwdáryanıń arǵı hám bergi jaǵına dańqı túsken baqsı bolıp, zamanınıń aldınǵı qatarlı adamı boldı.

Aqımbettıń súyikli shákirtlerinen eń kórneklisi Muwsa bolıp, ol tek ǵana baqsı bolıp ǵana qalmay, talantlı dóretiwshilik xızmeti menen de kózge túsedi. Muwsa ustazınıń barlıq baqsıshılıq hám dóretiwshilik sheberligin úyrenip alıp, Aqımbet baslaǵan mektep dóretpelerine ózgerisler kirgizip, diapazonın keńeytti, kóp ǵana xalıq namaların qayta isleydi hám birqansha jańa namalar dóretedi. Ol óz zamanınıń nama dóretiwshisi, xalıq muzikasın tereń úyrenip onıń rawajlanıwı ushın úlken úles qostı. Aqımbette Muwsanı 6-7 jıl izine ertip, óziniń barlıq muzıkalıq ónerleriniń giltin isenip tapsıradı. Muwsanıń usı ısenimdi aqlaǵanın onıń ómiri hám muzıkalıq dóretiwshiliginen tabamız. Usınday ayrıqsha talantlı adamlar bolmaǵanda muzıkanıń ózi qaydan payda bolıp, rawajlanar edi? Sonlıqtan Muwsaǵa qaraqalpaq muzıkasınıń ataqlı wákili hám Aqımbet baslaǵan mektepti dawam ettiriwshi ǵana bolıp qalmay dóretiwshilik jaqtan qayta islep, rawajlandırıwshı, onı biyik dárejege kóteriwshi kórkem óner ǵayratkeri retinde baha beremiz.

Muwsa Aqımbettiń saz shertiw, qosıq aytıw usıllarına bar ıqlas, intasın qoyıp, olarǵa jańa ómir baǵısh ete basladı. Aradan aylar óte berdi. Bular ustaz - shákirt boldi. Solay da bolsa ustazı onıń saz shertiwdegi qashırımların itibarǵa alıp, basqa shákirtleriniń aldına qoyatuǵın minnetlerin ózinen talap etpey kemsalıyqalı bolıp júrgenine qapalanǵan Muwsa Aqımbettiń jubayı Aysulıwǵa shaǵınıp, haǵınan jarıladı. Bul jaǵdaydı birazdan beri sezip júrgen Aysulıw "Begim, mına balanıń sizge shákirt bolıp kelgenine de eki - ósh jıl bolıp qaldı, oǵan kewil bólmey júrgenińiz qudaylıq pa, bala siziń máslahátińizge, aqılıńızǵa mútajǵoy" - degende, baqsı "Ele hawazı irilensin, tamaǵına may baylasın, sesti ǵańǵırlap shıqsın, sózdi, sazdı meńgere tússin dep júrmen" - deydi.

Shákirtiniń uqıplılıǵın sırtınan sınap, joqarı baha berip júrgen ustaz sol kúnnen baslap-aq neshshe kún, neshshe ay, neshshe jıllarǵa shekem saz shertiw, qosıq aytıw, dástanlardı atqarıwdaǵı usıllardı, barmaqların uslap perdeni basıp otırıp, dás qaǵıwların hár qıylı tezliklerde jetkeriw qaǵıydaların tınımsız úyrete basladı. Ózinshe úyrengen basqa, ustazdan úyrengen basqa ekenligine shákirttiń de kózi jete basladı. Toylarda qosıq atqarǵanlarında bolsın, úyde shınıǵıw ótkergende bolsın, ustazınıń tamaqtıń hawazlıq ses jolların tınıqtırıp, ózinshe qayta - qayta ıshqına otırıp hawaz sazlawların esine salıp, uzliksiz takirarlatıp turıwları, oǵan oń tásirin tiygizdi. Solay etip, ustazınıń qosıq aytıw, saz shertiwdegi namanı qaytarmaları menen duwtardıń

janapaylıǵında aytılatuǵın hárbir qosıqtaǵı obrazlardı jańa minez-qulıq, milliy kelbet, túr-tús, qashırım, sekiller menen beriw sheberligin de jetilistirdi.

Shákirtiniń talantına, kásiplik bilimin tınıq iyelegenligine hám ádep-ikramlı bolıp kamalǵa kelgenine ábden kewli pitken Aqımbet baqsı Qaratawdıń arjaq-berjaǵındaǵı xalıqtı jıynap, ullı toy berdi. Toy beriwdegi niyeti, ózinińtórt shákirtin – Muwsa, Edenbay, Esemurat hám Bayniyazlardi sınaǵınan ótkerip, pátiya berip jiberiwden ibarat edi.

Sınaqtıń shárti boyınsha shákirtlerine eń qıyın namanı birim-birim ayttırıp kórip, qaysı shákirtiniń atqarıwı kópshilikke maqul bolsa, dáslep soǵan pátiya beriw edi. Xalıq jıynalǵan qurdıń oraylıq maydanına ornatılǵan gúlmıyıqlı arbanıń gúpshegine tal shıbıqtay salınǵan xoshirey jas óspirim balanıń kelip otırıwı, bir qaraǵanda kópshilikke elespesiz bolıp kórinse de, duwtardıń kóterip gúmbirlete shertip, ayaqtı tirep turıp, «ha-a-a» dep hawazdı kótere jańlatıp qosıq aytqanında, hammeniń qarsı aldında jezpánjeli burkittey, ańlar patshası arıslanday aybatlı bir qudiretli tulǵanıń payda bolǵanına jurt gúw etip, dúr silkingendey boldı. Ustazdıń sınaqqa tańlaǵan tórt naması da jańa usıl, jańa dóretiwshilik ózgerisler tásiri menen jıynalǵan xalıqtı quwanıshqa bólep, olarǵa tap bir teatrdaǵı saxnalıq kórinisti ráhátlene júrekten sezin-dirgendey kúyge túsirdi.

Ádebiyatlar

1. A.Allamuratov, O.Dospanov, G.Tilewmuratov «Qaraqalpaqsha kórkem óner atamalarınıń sózligi» 1991-jıl.
3. Q.Maxsetov «Dástanlar, jırawlar, baqsılar» 1992.
4. Q.Ayımbetov «Xalıq danalıǵı» 1988.

REZYUME. Bu maqolada baxshilarning shogirdka ustoz bo‘lish, ustozlar shogird chiqarish, shogirdlarni ko‘plab tayyorlash masalalari baxshilarning xalq oldidagi yuksak vazifalari haqida so‘z etiladi.

РЕЗЮМЕ. В данной статье обсуждаются вопросы того, как бахши становится учителем ученику, учителя делают учеников, обучают множество учеников, а также высокие обязанности бахши перед народом.

SUMMARY. This article discusses how a bakhshi becomes a teacher to a student, teachers make students, teach many students, as well as the high responsibilities of a bakhshi to the people.

СУРХАНДӘРЬЯ ЎӘЛАЯТЫ ТЕРМИЗ ҚАЛАСЫ ИЛИМИЙ ЭКСПЕДИЦИЯ НӘТИЙЖЕЛЕРИ

Моянов Ықласбай Жийенбаевич – *доцент, п.и.б.ф.д (PhD)*
Өзбекстан мәмлекетлик көркем өнер ҳәм мәденият институты Нөкис филиалы

Таянч сўзлар: қарор, бўйруқ, экспедиция, экскурсия, фольклор, этнография, савол-жавоб, суҳбат, халқ оғзаки ижодиёти наъмуналари, достончилик, бахшчилик, миллий анъана ва қадриятлар, тўй маросимлари.

Ключевые слова: решение, приказ, экспедиция, экскурсия, фольклор, этнография, вопросы и ответы, беседа, образцы устного народного творчества, былинность, бахши, национальные традиции и ценности, свадебные обряды.

Key words: decision, order, expedition, excursion, folklore, ethnography, questions and answers, conversation, samples of oral folk art, epics, Bakhshi, national traditions and values, wedding ceremonies.

Өзбекстан Республикасы Президентиниң 2023-жыл 25-декабрьдеги «Материяллық емес мәдений мийрасларды қорғаў, илимий үйрениў ҳәм көмеклесиўди еледе раўажландырыўға тийисли қосымша илажлар ҳаққында»ғы қарары, Өзбекстан Республикасы мәденият министрлигиниң 2024-жыл 9-феврал күнги «Министрлик қурамындағы жоқары оқыў орынлары студентлериниң материаллық емес мәдений мийрас үлгилерин жазып алыўға бағдарланған илимий экспедицияларға қамтып алыў ҳаққында»ғы буйрығында белгиленген ўазыйпалардың орынланыўын тәмийинлеў мақсетинде, Өзбекстан мәмлекетлик көркем өнер ҳәм мәденият институты Нөкис филиалы директорының 29-июль 2024-жыл буйрығына тийкар Өзбекстан мәмлекетлик көркем өнер ҳәм мәденият институты Нөкис филиалы Халық дөретиўшилиги факультети «Фольклор ҳәм этнография» кафедрасы доценти, п.и.б.ф.д (PhD) Ықласбай Моянов басшылығында «Бақсышылық дәстаншылық» тәлим жөнелиси студентлери Айтбаев Азизжан ҳәм де